

ԿԱՐԾԻՔ

Լուսինե Վահանի Սարգսյանի

«XIV դարի հայ մանրանկարիչ Ավագ Ծաղկողի արվեստը» թեմայով

թեկնածուական ատենախոսության վերաբերյալ,

ներկայացված ԺԷ.00.03 – «Կերպարվեստ, դեկորատիվ և կիրառական

արվեստ, դիզայն» մասնագիտությամբ

արվեստագիտության թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման համար

Լուսինե Սարգսյանի ատենախոսությունը նվիրված է հայկական միջնադարյան գեղանկարչության ամենավառ ներկայացուցիչներից մեկի՝ XIV դարի մանրանկարիչ Ավագ Ծաղկողի արվեստին: Այն կարևոր ներդրում է մեր միջնադարագիտության մեջ, քանզի չնայած Ավագի մեծանուն լինելու հանգամանքին, նրա արվեստը մինչ այժմ չի արժանացել ամբողջական ուսումնասիրության:

Ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, չորս գլուխներից (Գլուխ I՝ Մանրանկարիչ Ավագի կյանքն ու ձեռագրական ժառանգությունը և Բեռլինի պետական գրադարանի 279 մանրուսմունքը, Գլուխ II՝ Հին Կտակարանի մանրանկարներն Ավագ մանրանկարչի արվեստում, Գլուխ III՝ Նոր Կտակարանի մանրանկարներն Ավագ մանրանկարչի արվեստում, Գլուխ IV՝ «Ահեղ Դատաստան» մանրանկարը և Ավագի նորահայտ ինքնադիմանկարը, մանրանկարիչ Ավագի ոճը և տեխնիկան), եզրակացություններից, հապավումների և օգտագործված 257 անուն կազմող գրականության ցանկից, արխիվային և էլեկտրոնային աղբյուրների ցանկից, գումարած առանձին մի մեծ հատոր հանդիսացող հավելվածից, որը կազմված է 8 ուսումնասիրված ձեռագրերի նկարագրություններից, 11 ձեռագրերի բնօրինակից ընթերցված ամբողջական հիշատակարաններից, 9 աղյուսակներից, որոնք ի մի են բերել ատենախոսի ուսումնասիրության տարբեր տեսակներն ու կերպերը, և նկարների 60 վերատպություններից: Ինչպես արդեն երևում է աշխատանքի ներկայացված բովանդակությունից՝ այն Ավագի ստեղծագործության համակողմանի ծավալուն փաստարկված ուսումնասիրություն է:

Տվյալ ուսումնասիրության համար ատենախոսը, թեև ինքը չի նշում այդ մասին, կիրառել է Էռվին Պանովսկու պատկերաբանական (իկոնոլոգիա) մեթոդը, որը

հնարավորություն է տալիս կիրառել արվեստաբանական համալիր մեթոդի հետ մեկտեղ հարակից գիտությունների վերլուծության արդյունքները, այն է՝ բանասիրական, ձեռագրագիտական, հնագրագիտական, աղբյուրագիտական, աստվածաբանական: Հատկապես արդյունավետ է եղել այդ մեթոդը մանրանկարների պատկերագրության, նրանց խորհրդաբանության, պատկերների աստվածաբանական բազմաշերտ խորհրդի վերհանման համար: Վերջինը, մեր կարծիքով, գերիշխող է աշխատանքում և նոր է, քիչ է կիրառվել ժամանակակից հայ արվեստաբանության մեջ: Այս վերլուծությունների առավել տեսանելի լինելու համար է ատենախոսը ստեղծել վերը նշված համեմատական աղյուսակները՝ Հին կտակարանի նկարազարդման համակարգի, հնագրության, հիշատակարանների, զարդագրերի, ոճի, դիմանկարների ուսումնասիրության վերաբերյալ:

Առհասարակ, նշելի է բոլոր գլուխներում պարունակվող տեղեկությունների, հետևությունների, արդյունքների որոշակի նորությունը:

Ատենախոսության ներածության մեջ արդեն առկա են նոր ճշգրտված տեղեկություններ Ավագի կենսագրության վերաբերյալ, նրա Վայոց ձորում, Սուլթանիայում (հստակվում է դրա տեղադրության հարցը), Օրտուբազարում, Թավրիզում, Կիլիկիայում և Տաղիսում ստեղծագործելու մասին: Հանգամանալի, ըստ էության վերլուծված է թեմայի ուսումնասիրության աստիճանը, որի ընթացքում հստակ ներկայացված են եղած գրականության մեջ տեղ գտած սխալները, նաև տեսակետները, որոնց հետ համաձայն է ատենախոսը, ուսումնասիրության կարիք ունեցող հիմնահարցերը:

Առաջին գլխում ուսումնասիրվել է Ավագի կյանքն ու ձեռագրական ժառանգությունը, հստակվել է նրա ծննդավայրը՝ Արարատի մարզի Մոշաղբյուրը, աշակերտելը Եսայի Նչեցուն, Ավագին ոմն Շնոֆորի աշակերտելը, այնուհետև աշխատանքը պարսկական Սուլթանիայում, որտեղ ստեղծվել են 6 ձեռագիր: Այս գլխում պարզաբանվում է այն փաստը, որ Ավագը եղել է և՛ գրիչ, և՛ ծաղկող, և՛ քանդակագործ, և՛ ճարտարապետ, և՛ խազագիր, նրա ստեղծագործական գործունեությունը տևել է մոտ չորս տասնամյակ՝ 1329-ից մինչև 1377-ը և մեզ են հասել նրանից 12 մատյան, որոնց ստեղծման գործում Ավագն ունեցել է տարաբնույթ մասնակցություն և որոնցից երեքը բացահայտվում են այս աշխատանքում: Ձեռագրերը խմբավորված և ուսումնասիրված են ըստ գրքերի տեսակների, և

Բեռլինում գտնվող միակ Մանրուսմունքը դիտարկված է այս գլխում: Ատենախոսը, համեմատելով այն մի շարք մատյանների հետ, փաստարկում է, որ Մանրուսմունքը ստեղծված է համաձայն կիլիկյան մատյանների պատկերազարդման համակարգի, որոշարկում է Մանրուսմունքի դիմանկարները որպես Ներսես Շնորհալու և ձեռագրի ստացող Սարգիս մետրոպոլիտի պատկերներ:

Ատենախոսության երկրորդ գլխում հեղինակը քննության է առել Ավագի Հին Կտակարանի պատկերազարդման համակարգը՝ աղյուսակների տեսքով և Հին Կտակարանի մանրանկարները՝ ընտրելով ՄՄ4429 Աստվածաշնչի Եսայի մարգարեի Աստվածահայտնության տեսիլքը, որը, փաստորեն, սբ. Երրորդությունն է և Վենետիկի 935 Աստվածաշնչի Ծննդոց գրքի տիտղոսաթերթը Արարչագործության և Մեղսագործության տեսարաններով, Ադամն ու Եվան դրախտում, Քերոբ լեռան վրա Մովսեսի կոշիկը հանելը ու նրա գավազանի փոխակերպումն օծի պատկերները: Այս գլխի բովանդակությունն առավել մեկնաբանական բնույթի է: Այս մի քանի մանրանկարների առկայության, պատկերագրության, առանձնահատկությունների և, ամենակարևորը, աստվածաբանական խորհրդաբանության բացահայտման նպատակով ատենախոսն անդրադարձել է մեծաքանակ գրականությանը՝ օգտագործելով համանուն պատկերներ Արևելքում և Արևմուտքում, կանոնական և պարականոն աղբյուրներ, եկեղեցական հայրերի աշխատություններ, միջնադարյան հայ հեղինակների, մեկնիչների, հայ և եվրոպական արվեստաբանների, փիլիսոփաների, Սիրարփի Տեր-Ներսեսյանի անտիպ, մերօրյա նշանավոր հեղինակներ Թոմաս Մեթյուզի, Մայքլ Ստոունի, Դորֆման-Լազարևի և այլոց ուսումնասիրությունները: Արդյունքում այս մանրակրկիտ ուսումնասիրությունը հանգեցրել է կարևոր եզրակացությունների, այն է՝ նկարազարդման համակարգով Ավագի Հին Կտակարանները հարում են իր ժամանակի հայերեն նկարազարդ մատյանների; Ավագի արվեստի պատկերազրական ինքնատիպ մի շարք գծեր անձանոթ են նախկինում թե՛ հայ, թե՛ քրիստոնյա այլ արվեստներից; Կիլիկյան և գլաձորյան մանրանկարչության ազդեցության հետ մեկտեղ, հայ մեկնիչների գաղափարների՝ ինչպես օրինակ Հովհաննես Մուշի Որդու մեկնության, արտացոլումը Եսայու տեսիլքում որպես սբ. Երրորդություն պատկերում, նաև որպես Հին և Նոր Կտակարանի նախակերպարային կապ, Ավագի արվեստում առկա է արևմտյան ազդեցությունը,

որը մինչ այժմ դիտարկվել է միջնորդավորված կերպով Կիլիկիայից, սակայն հիմա կարելի է փաստել, որ կապն Արևմուտքի հետ եղել է ուղղակի, քանի որ այն զուգահեռները, որոնք կան արևմտյան ստեղծագործությունների հետ, կիլիկյան օրինակներում բացակայում են: Արևմուտքի հետ առնչությունը հեղինակը բացատրում է երկու հանգամանքով. Նախ՝ Սուլթանիայով, որտեղ մանրանկարիչը նկարագարողել է Վենետիկի 935 Աստվածաշունչը, ապա Գլաձորի համալսարանով, որտեղ նա կրթություն է ստացել: Մեր կողմից հավելենք նաև՝ բացատրվում է միարարների գործունեությամբ, որի հետևանքով Սյունիքում հայտնվել էին արևմտյան ձեռագրեր:

Երրորդ գլուխը նվիրված է Ավագ ծաղկողի արվեստում Նոր Կտակարանի մանրանկարների ուսումնասիրությանը: Հեղինակը մանրակրկիտ վերլուծել է Ավետարանական շարքի մեծաքանակ տեսարանների պատկերագրությունը Ավագի տարբեր ձեռագրերում՝ իմաստավորելով այն աստվածաբանական խորհրդաբանությամբ, բացահայտելով իմաստաբանական մի շարք շերտեր, որոնք ցույց են տալիս Հին և Նոր Կտակարանների նախակերպարային կապը: Այս գլխի ուսումնասիրությունը փաստում է, որ Ավագը քաջ ծանոթ էր Ավետարանի պատկերազարդման և պատկերագրության տարբեր ավանդույթներին:

Ատենախոսության վերջին՝ չորրորդ, գլուխը նվիրված է Ավագի ամենահետաքրքիր և ընդգրկուն Ահեղ դատաստանի և Քրիստոսի Երկրորդ գալստյան մանրանկարներին, դրանցից մեկում՝ Մ7650 1329 թ. Ավետարանում, հեղինակի կողմից հայտնաբերված Ավագի ծնրադիր դիմանկարին, այստեղ է ներկայացված նաև մանրանկարիչ Ավագի ոճն ու տեխնիկան: Հեղինակին բնորոշ մանրակրկիտությամբ քննված է Ահեղ դատաստանի թեման, դրա հետ կապված տարաբնույթ աղբյուրները, ժամանակաշրջանին բնորոշ Հայ Եկեղեցու ընդդեմ միարարների և հերետիկոսների (Արիոսի և Նեստորի) պայքարի արտացոլումը Ավագի հիշատակարանում և պատկերագրության մեջ, 1329 թ. Ավետարանի Ղրիմի նկարիչների համար ընդօրինակման աղբյուր դառնալը: Ոճի ընդհանուր քննությունը, որն արված է ըստ ձևաստեղծման հիմնական արտահայտչամիջոցների, հնարավորություն է տվել ատենախոսին ճշտել Բրիտանական գրադ. 5304 Նոր Կտակարանի թվագրությունը: Տեխնիկայի ուսումնասիրությունը բացահայտել է Ավագի Երուսաղեմի 1941 Ավետարանում՝ ի

տարբերություն այլ ձեռագրերի ստեղծման ավանդական նկարչական մեթոդի, պատկերների նկարումը ոսկու վրայից, ինչը, հավելենք, բնորոշ է բյուզանդական տեխնիկային:

Աշխատությունն ավարտվում է եզրակացություններով, որոնք առանձնացնում են Ավագին «որպես ստեղծագործ կարևոր անհատի իր ժամանակակիցների կողքին և արժևորում նրա դերը հայ արվեստի պատմության մեջ»:

Ամփոփելով նշենք, որ հեղինակը կատարել է ինքնուրույն մի մեծ ուսումնասիրություն: Սա կայացած միջնադարագետի ամբողջական աշխատություն է, որն ի մի բերելով Ավագ ծաղկողի մասին եղած գրվածքները, բազմակողմանի հետազոտել է մանրանկարչի ստեղծած 12 մատյանները, հատկապես հարստացնելով գիտության մեջ եղած պատկերացումները նկարչի ստեղծագործության մասին պատկերագրական և խորհրդաբանական աստվածաբանական մեկնություններով: Նշելի է նաև ատենախոսության անթերի շարադրանքը՝ հասկացությունների և եզրույթների հստակ կիրառմամբ:

Բարձր գնահատելով կատարված աշխատանքը, այդուհանդերձ ունենք 2 դիտողություն, որոնք հնարավոր է պայմանավորված են ատենախոսության ծավալի սահմանափակման հետ և որոնք կարելի է դիտարկել նաև որպես ցանկություն:

1. Աշխատանքը շահեկան կլիներ, եթե ատենախոսությունում ավելի մեծ չափով անդրադարձ կատարվեր Ավագի արվեստի ոճական առանձնահատկություններին և նորամուծություններին, ինչը հնարավորություն կտար համեմատել դրանք Թորոս Ռոսլինի, Թորոս Տարոնացու, Բարձր Հայքի, Ղրիմի հայկական նկարիչների, բյուզանդական գեղանկարչության հետ և վերստեղծել նկարչի պատկերների գեղարվեստական կերպարը:

2. Ցանկալի է հետագայում ավելացնել համեմատությունները բյուզանդական արվեստի օրինակների հետ, ինչպես ոճական, այնպես էլ պատկերների մեկնության առումով:

Վերոնշյալ դիտողությունները բնավ չեն նվազեցնում ատենախոսության գիտական արժեքը, իր ամբողջության մեջ ատենախոսությունը հաջողված և ավարտուն է:

Արդյունքում՝ գտնում եմ, որ Լուսինե Վահանի Սարգսյանի «XIV դարի հայ մանրանկարիչ Ավագ Ծաղկողի արվեստը» թեմայով ատենախոսությունն իր

գիտական պատշաճ մակարդակով լիովին համապատասխանում է Հայաստանի Հանրապետությունում գիտական աստիճանաշնորհման կանոնակարգի 7-րդ կետի՝ «գիտության տվյալ բնագավառում կարևոր նշանակություն ունեցող խնդրի լուծում» պայմանին, իսկ ատենախոսը միանգամայն արժանի է ԺԷ. 00.03- «Կերպարվեստ, դեկորատիվ և կիրառական արվեստ, դիզայն» մասնագիտության գծով արվեստագիտության թեկնածուի գիտական աստիճանի շնորհմանը, ինչի համար էլ միջնորդում եմ ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտի 016 մասնագիտական խորհրդի հարգարժան անդամներին:

Պաշտոնական ընդդիմախոս՝

ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտի կերպարվեստի բաժնի ավագ գիտաշխատող,

արվեստագիտության թեկնածու, դոցենտ՝

Սեյրանուշ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտի կերպարվեստի բաժնի ավագ գիտաշխատող, արվեստագիտության թեկնածու, դոցենտ Սեյրանուշ Մանուկյանի ստորագրությունը վավերացնում եմ՝

**ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտի գիտքարտուղար,
արվեստագիտության թեկնածու՝**

Մարգարիտա ՔԱՄԱԼՅԱՆ

19 հոկտեմբերի 2023թ.